

Веселин ГОРАНЧЕВ

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”, България

**ЗА РОЛЯТА НА ПРАВОСЛАВНОТО ДУХОВЕНСТВО В
ДЕЙНОСТТА НА ГРЪЦКИТЕ УЧИЛИЩА В СЕЛО
АРБАНАСИ, ВЕЛИКОТЪРНОВСКО**

Veselin GORANCHEV

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

**ABOUT THE ROLE OF THE ORTHODOX CLERGY IN THE
GREEK SCHOOLS’ ACTIVITY IN THE VILLAGE OF ARBANASSI,
VELIKO TARNOVO REGION**

The study examines some of the additional social activities representatives of the Orthodox clergy as teachers and churchwardens at the local school in the village of Arbanassi in the period from the end of the 18th century till the 1870s. The personalities of three priests are presented – Simeon, Marin, and Ivancho, who performed the functions of teachers. In addition, the activities of four priests – trustees at the school (manciple priest Atanas, sakellarios priest Marin, priest Nicolas and skevophylax priest Hristo), are elucidated.

Keywords: Arbanassi, Orthodox Christianity, education, priests, teachers, churchwardens.

Арбанаси се намира в централната част на Северна България. То е едно от десетте селища в българските земи, които са носели това име (Вачев 1991: 38–39). Отстои на 4 километра в североизточна посока от град Велико Търново. Разположено е върху плато, което е част от най-северната антиклинала на Предбалкана. Надморската му височина е 439 метра (Вачев 2006: 6).

Въпросите, свързани с възникването и историята на селището, както и тези относно етническият произход на неговите жители, представляват интерес за немалко изследователи. По тях са изказани различни тези, които в много случаи са противоположни.

Интерес представлява и фактът, че от неговото създаване най-вероятно през втората половина на XV или началото на XVI в. до Освобождението, основният език, който се използва от населението му, както на институционално, така и на битово ниво, е гръцкият. Това е следствие от комплексни причини, които оказват влияние и на образователната традиция в селището, към която до голяма степен имат отношение местните свещеници.

Според един от първите изследователи на Арбанаси, Димитър Папазов, още в стари времена жителите на селището са получавали грамотност както в

килийците, прилежащи към църквите, така и в някои арбанашки къщи. Тези килийни училища са били посещавани не само от жителите на Арбанаси, но и от приходящи ученици от околните селища (Горна Оряховица, Лясковец и др.) (Папазов 1937: 10). Според Димитър Костов в селото са функционирали гръцки училища още през XVII в. (Костов 1959: 35). Несъмнено преподаването се е осъществявало на гръцки език, който, както стана дума по-горе, е „официален“ в Арбанаси още от възникването му. Този език е бил един от обединяващите фактори за неговите жители, първите от които най-вероятно са преселници от Южна Албания или областта Епир (Мутафов 1979: 84). Анализирайки асимилационните процеси, протекли между българи, гърци, власи и албанци чрез създаване на смесени семейства на базата на обединяващата ги християнска религия в Епир, Тесалия и най-южните части на Македония и Халкидическия полуостров в границите на Византийската империя, и отчитайки демографските промени в този регион след османското нашествие, Васил Мутафов изказва становището, че населението на Арбанаси е българско, смесено с гръцки, влашки и албански елементи, като всички те са с неутвърдено народностно съзнание, а обединяващият елемент между тях е източното православие (Мутафов 1979: 87), чийто център през този период е Цариградската патриаршия, а официалният език е гръцкият.

Гръцкото езиково и културно влияние в Арбанаси се „подхранва“ от постоянното присъствие на търновските митрополити в селището. Неговият избор за второ седалище на търновския архиепископ вероятно не е провокиран само от стопанския му просперитет и географската близост до митрополитския център Търново. От една страна, населеното предимно с християни Арбанаси е предоставяло по-висока степен на сигурност за живеене, а от друга, търновските владици, които са носители на гръцкия език и култура, са се чувствали повече в „свои води“ сред гръкоезичното му население (Тютюнджиев 2007: 57).

Проведените в селището археологически разкопки, както и информацията в официални документи на Търновската митрополия дават основания да се приеме, че от първите десетилетия на XVII в. до края на XVIII в. в Арбанаси функционира митрополитска резиденция. Нейната дейност се свързва с църквата „Рождество Христово“ и прилежащия към нея манастирски комплекс. Не случайно през 1794 г. в същата църква се провежда изборът на Софроний Врачански за епископ на едноименната епископия. Този избор е осъществен от „епископите, които се намират под светлата Търновска митрополия, по покана и разрешение на високопреосвещения и богоизбран светотърновски митрополит и екзарх на цяла България, почитаемия ни кириарх и владика г. г. Матей, като се събрахме в светия и пречисти храм на господата нашия Исуса Христа, който се намира в Арбанаси“ (Тютюнджиев 2007: 56–57). Факти, разкриващи значимостта на селището като втори митрополитски център, откриваме и в действията на търновския владика Герасим (1658–1673), който провежда своите срещи с одринския митрополит Неофит (декември 1664) и йерусалимския патриарх

Нектарий (януари 1665) както в Търново, така и в Арбанаси (Тютюнджиев 2007: 241). Според гръцката историография търновският митрополит Йосиф II (1714–1722) има сериозен принос за утвърждаването на селището като гръцки духовно-просветен център (Тютюнджиев 2007: 287). От значение за поддържането на гръцкия език и култура в Арбанаси е и обстоятелството, че с цел събиране на помощи в него често са пребивавали духовници от Атон, Цариград и Йерусалим (Тютюнджиев 2007: 58-59). Призив за набирането на средства за Божи гроб към жителите на Арбанаси откриваме в едно писмо от йерусалимския патриарх Доситей II (1669–1707), което е адресирано до православните в „... Търново, Арбанаси, в Ловеч, в Плевен, в Ятрополие (Етрополе), във Враца и останалите градове и места, подчинени на най-святата митрополия Търново...” (Тютюнджиев 2007: 453).

Присъствието на търновските митрополити в Арбанаси е засвидетелствано и през XIX в. По този въпрос Димитър Костов пише: „Те летували с месеци в Арбанаси, имали дори техни къщи в селото. Старата къща на Болеца станала конак на търновския митрополит Неофит. Къщата на Бранкованите била подарена на арбанашката община и е служила за лятно пребивание на гръцките владци. В Арбанаси летували и владците от Ловеч и другаде ...” (Костов 1959: 30). Не случайно след изгонването му от Търново, преди да замине окончателно за османската столица, последният, подопечен на Цариградската патриаршия търновски владика Григорий отседнал в къщата на Бранкованите в Арбанаси (Костов 1959: 36–37).

Обучението в арбанашкото училище се е провеждало предимно от свещеници и по-рядко от миряни (Папазов 1937: 4). За съжаление, до наши дни е достигнала информация само за трима свещеници, които едновременно с дейността си на духовници са били и даскали в местното училище.

Първият от тях е поп Симеон. Дейността му като учител можем да отнесем към края на XVIII и началото на XIX в. (Георгиева 2014: 82). Той е бил и една от видните личности в селището. Служил е като енорийски свещеник в църквата „Св. Атанас” и едновременно с това е бил даскал в килийното училище, прилежащо към същия храм. Смята се, че негов ученик е поп Стойко Владиславов – бъдещият врачански епископ Софроний. След като овдовява, поп Симеон се оттегля в манастира „Св. Троица”, където остава до края на живота си (Костов 1959: 32). Той е първият известен представител на своя род, чиито наследници също се отличават със сериозен за времето си интерес към познанието. Ще си позволя да обърна внимание и на личностите на сина и внука на поп Симеон, защото голяма част от информацията за Арбанаси, в това число и такава, свързана с образованието в селището, достигнала до наши дни, е резултат от тяхната дейност. И двамата записват събития от живота на селото в полетата на книгите от богатата семейна библиотека (Георгиева 2014: 84–85).

Синът на поп Симеон – Георги Попсимеонов, подписващ се като Георгиос папа Симионидис (Владов 2012: 194), е роден през 1789 г. (Папазов 1937: 79).

Известен е също и като Георги Чорбаджи или Георги Анагност (Папазов 1937: 78). Той започва своето образование при баща си, а по-късно постъпва в елинското училище в Свищов. Там негови учители са Христини Павлович и Емануил Васкидович. След завръщането си в Арбанаси се залавя с търговска дейност (Владов 2012: 194) и получава бераз за правото да осъществява международна търговия (Папазов 1937: 78). Георги Анагност се изявява и като обществена личност. В продължение на 24 години изпълнява длъжността на каза векили в Търново (Папазов 1937: 79). От 1826 до 1869 г. е бил редовен член на търновския меджлис (История на В. Търново Т. 2: 92). Един от неговите съвременници, Д. Папазов, го описва като „човек строго морален и много религиозен. Почитан бе той и уважаван от всички заради неговата лоялност, честност и справедливост. За него православието бе нещо свято, възвишено.” (Папазов 1937: 79).

Внукът на поп Симеон, Димитър Попсимеонов, е роден в Арбанаси на 28 март 1827 г. След като завършва начално образование в родното село следва в Патриаршеското училище в Куручешме, Истанбул. След завръщането си в родния край става учител по музика (*μουσικολοδιδάσκαλος* и *πολυγράφος καί μουσικός*). Предполага се, че е бил и секретар на Търновската митрополия. Голяма част от времето прекарва в своята библиотека, отдаден на книгите (Владов 2012: 194).

През 1839 г. и в Арбанаси се създава училище от нов тип – т. нар. взаимно училище (*αλληλοδιδασκτικόν σχολεῖον*). Неговото учредяване е следствие от възприемането на модерните и прогресивни тенденции на епохата (Владов 2012: 191). Взаимоучителната метода е пренесена от Индия във Великобритания през 1797 г. от Андрю Бел (1752–1832), като той въвежда в нея редица подобрения. Тази метода се използва и от Джоузеф Ланкастър (1788–1838) в създаденото от него в Лондон училище за бедни деца. При Бел-Ланкастърската система по-напредналите ученици помагат на преподавателя в обучението на начинаещите. На Балканите тази метода се възприема най-рано в гръцките училища на Йонийските острови и бързо се разпространява по целия полуостров, включително и в българските земи (Владов 2012: 77). Взаимните елински училища придобиват широка популярност през 20-те години на XIX в. (Владов 2012: 191).

Взаимното училище в Арбанаси се е намирало близо до църквата „Рождество Христово”. То е било разположено в огромна къща с площ около 400 – 500 кв. м. Дворът с размери от около 4000 кв. м. бил ограден с високи 4 – 5 м каменни зидове. Според спомените на Д. Папазов за него, които са от 70-те и 80-те години на XIX в., училището е унищожено от пожар през 1887 или 1888 г. (Папазов 1937: 4), а според Димитър Костов това се е случило през 1888 г. (Костов 1959: 35). Йордан Попгеоргиев твърди, че събитието е от 1887 г. (Попгеоргиев 1903: 100).

Първият учител в новооткритото взаимно училище е поп Марин (Попгеоргиев 1903: 97) от Арбанаси, свещеник в църквата „Рождество Христово”.

Той е ръкоположен за такъв след смъртта на неговия баща, сакеларий поп Анастас, който е бил свещеник в същия храм. Не е известно кога е било извършено ръкополагането, но можем да приемем, че е било осъществено преди 1845 – 1846 г., защото в Теметтуат дефтера на Арбанаси от същите години поп Марин е записан като свещеник на първо място в списъка на махалата, носеща неговото име: „Поп Марин син на поп Анастас, поп на споменатата махала” (Георгиева 2014: 158). В същия извор намираме информация и за това, че през този период (1845 – 1846 г.) е работил и като учител, защото срещу неговото име е записано следното: „Приблизителен доход за една година: 372 гроша + от свещеничество и от учителство 500 гроша = 872 гроша” (Георгиева 2014: 158).

Учителската дейност на поп Марин се осветлява в по-голяма степен от бележка, намираща се сред съхранените документи от архива на Георги Анагност. От съдържанието разбираме, че тя е написана от самия свещеник: „Отбелязвам колко гр[оша] получавам за моя заплата от господин Георги Симеон, епитроп на училищ[ето] [в] Арбанаси, 1842 [година], 1 ноември.” (Σημειώνω ὅσα γρ. λαμβάνω διὰ τόν μισθόν μου παρά τῷ Κυρίῳ Γεωργίῳ Συμεῶν ἐπιτρόπῳ τῆ σχολῆ Ἀλβανιτοχώρι 1842 τῆ α Νο[εμ]βρίου) (Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”, Български исторически архив, ф. 36, ПА 3550)¹. От тази част на документа разбираме, че през 40-те години на XIX в. Георги Анагност (записан в документа като Георги Симеон), освен другите дейности с които е ангажиран, е и епитроп на училището в Арбанаси. Изложеният по-долу текст от същата бележка ни информира, че поп Марин със сигурност е бил учител между 1842 и 1849 г., както и ни дава по-конкретна информация по въпроса каква заплата е получавал (забелязва се разминаване между доходите от свещеничество и учителство, регистрирани в Теметтуат дефтера от 1845 – 1846 г. и тези за същия период от гореспоменатата бележка):

„ 1842 [година] получих	1 500 [гроша]
1843 [година] получих	2 000
1844 [година] получих	2 500
1845 [година] получих	2 500
1846 [година] получих	2 500
1847 [година] получих	2 500
1848, за 14 месеца	2 916, 27
1849, за 5 месеца	1 250

17 666

¹ Благодаря на доц. д-р Гергана Георгиева (ВГУ) за предоставеното копие на оригинала на документа.

учител
сак[е]л[арий] поп Марин”

(Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”, Български исторически архив, ф. 36, ПА 3550.)

В спомените на Д. Папазов (Папазов 1937: 11) поп Марин е описан като снажен мъж с величествена осанка. Имал е голяма къща, разположена в просторен двор, който бил ограден с висока каменна ограда. Източник на основните му доходи са били неговите недвижими имоти: лозя, ниви, ливади, дюкяни в Горна Оряховица и воденица в село Темниско².

Поп Марин е учен за времето си (Папазов 1937: 10) и силно религиозен човек, поради което се е ползвал с уважение сред своето паство. Като учител е всеотдаен по отношение на образователното дело и възпитанието на младите (Папазов 1937: 11). Неговият племенник, Димитър Папазов, го описва така: „Като учител, поп Марин беше строг и безпощаден към провинените. Трудолюбивите и способните похваляваше и повишаваше, а по-слабите грижливо се заемаше да ги подготви. Изобщо обноските му към учениците бяха бащински. „Обичай, казваше той, от сърце, но не разглежай. Гали, но не поощрявай злонаправието, покварата”. И знаейки, че в делото на възпитанието първо място заема личният пример, а след него съветът, поп Марин с живота си, с постъпките си даваше пример за подражание, като не забравяше да повлияе с добрите си съвети и въздействия с авторитета си” (Папазов 1937: 11).

По-късно учител във взаимното училище става друг свещеник, поп Иванчо. Следвал е в Цариградския лицей, където усвоил турски, гръцки и френски език (Костов 1959: 35–36). Става свещеник след смъртта на своя баща поп Христо. Като такъв е ръкоположен през 1869 г. от последния гръцки митрополит в Търново, Григорий. Поп Иванчо е бил енорийски свещеник в църквата „Св. Димитър”. Знаел е много добре както гръцки, така и български език, но преди Освобождението е провеждал службите предимно на гръцки. Бил е човек с напредничави възгледи. Когато през 1882 г. в Арбанаси се организира първото самодейно театрално представление, единствената девойка, която получава разрешение от своя баща да участва в постановката, е неговата дъщеря Елена. Неизвестно през коя година поп Иванчо открива в дома си училище за изучаване на български език (Папазов 1937: 9-10).

Не разполагаме с точна информация за годините на учителстване на поп Иванчо. Със сигурност може да се твърди, че е бил даскал около 1870 или 1871 г., когато при него започва своето образование Д. Папазов (Папазов 1937: 6), който описва своя пръв учител така: „Сам поп Иванчо беше много симпатичен, с късичка черна брада, черноок; имаше той маниери на човек благороден и

² Днешното село Първомайци, образувано от обединението на две села – Темниско и Сергювец, съгласно указ 317/13.12. 1955 г.

благовъзпитан. Глас имаше приятен и увличаше слушателите си. Като учител, той беше винаги любезен към учениците си и поощряваше трудолюбивите.” (Папазов 1937: 10).

След поп Иванчо за учител в Арбанаси е нает отново гореспоменатият поп Марин. Това се случва след като Д. Папазов е учил една година при поп Иванчо, т. е. през 1871 или 1872 г. (Папазов 1937: 10). Поради факта, че е организиран на високо ниво дейността на училището в Арбанаси, поп Марин бил поканен да направи същото и за гръцкото училище в Търново (Костов 1959: 36). При посещението си в Арбанаси в началото на 70-те години на XIX в. първият български търновски митрополит Иларион Макариополски отсяда в неговия дом (Папазов 1937: 12).

Свещениците в Арбанаси са ангажирани с работата на местното училище не само като учители, а и като негови епитропи. Информация за това намираме в едно упълномощаващо епитропско писмо (Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”, Български исторически архив, ф. 36, ПА 3668.)³ от 28 март 1853 г., което е написано на гръцки език и е адресирано до живеещия в Букурещ арбанасчанин Константин Димитров Русович. Сред имената на дванадесетте души, подписали документа, откриваме и тези на четирима свещеници. Това са: иконом поп Атанас (οἰκονόμος πᾶσι τῶν Ἀθανάσιος), сакеларий поп Марин (Σακλ. Πα. Μαρίνος), първосвещеник Никола (Πρωτόπλαπας Νικόλαος) и скевофилакс поп Христо (Σκευοφύλαξ πᾶσι Χρῖστος). Вероятно споменатият в този документ поп Марин е споменатият по-горе свещеник със същото име в качеството му на даскал в местното училище.

Изложената информация очертава портрета на духовниците от Арбанаси като интегрална част от местната общност. Те са не само духовни лидери, но и част от местния елит. Свещениците в Арбанаси са високо образовани за времето си личности, които не само предават знанията си в местното училище, но и участват в организацията на образователната институция, в грижите за нейната издръжка и ръководство, посредством дейността си като настоятели (епитропи). По този начин те се проявяват като пълноценни духовни пастири на своето паство.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”, Български исторически архив, ф. 36, ПА 3550. [Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, Balgarski istoricheski arhiv, f. 36, PA 3550].

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”, Български исторически архив, ф. 36, ПА 3668. [Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, Balgarski istoricheski arhiv, f. 36, PA 3668].

³ Благодаря на доц. д-р Гергана Георгиева (ВТУ) за предоставеното копие на оригинала на документа.

История на Велико Търново Т. 2, 2000: Велико Търново. [Istoriya na Veliko Tarnovo Т. 2, 2000: Veliko Tarnovo].

Вачев 1991: Вачев, Х. Някои виждания по проблемите в една хипотеза (М. Харбова – научна хипотеза за Арбанаси (старинното Загорие) като елемент в структурата на старопрестолния Търновград). // *Известия на Исторически музей – Велико Търново*, VI. [Vachev 1991: Vachev, H. Nyakoi vizhdaniya po problemite v edna hipoteza (M. Harbova – nauchna hipoteza za Arbanasi (starinnoto Zagorie) kao element v strukturata na staroprestolnija Tarnovgrad). // *Izvestiya na Istoricheski muzey – Veliko Tarnovo*, VI].

Вачев 2006: Вачев, Х. *Църковният ансамбъл в Арбанаси*. Варна. [Vachev 2006: Vachev, H. *Tsarkovniyat ansambal v Arbanasi*. Varna].

Владов 2012: Владов, Вл. *Гръцките книги в училищната библиотека (края на XVIII – средата на XIX в.)*. В. Търново. [Vladov 2012: Vladov, VI. *Gratskite knigi v uchilishnata biblioteka (kraja na XVIII – sredata na XIX v.)*. V. Tarnovo].

Георгиева 2014: Георгиева, Г. *Арбанаси през XV – XIX век. Социално-икономически профил*. Варна. [Georgieva 2014: Georgieva, G. *Arbanasi prez XV – XIX vek. Sotsialno-ikonomicheski profil*. Varna].

Костов 1959: Костов, Д. *Арбанаси. Научно-популярен очерк*. София. [Kostov 1959: Kostov, D. *Arbanasi. Nauchno-populyaren ocherk*. Sofiya].

Мутафов 1979: Мутафов, В. За етническият, социалният и стопанският облик на с. Арбанаси през XVII в. // *Годишник на музеите от Северна България*, кн. V. [Mutafov 1979: Mutafov, V. Za etniceskiya, sotsialniya i stopanskiya oblik na s. Arbanasi prez XVII v. // *Godishnik na muzeite ot Severna Balgariya*, kn. V].

Папазов 1937: Папазов, Д. Село Арбанаси, лични спомени и събрани данни. // *Сборник на БАН*, кн. XXXI, София. [Papazov 1937: Papazov, D. Selo Arbanasi, lichni spomeni i sabrani dannii. // *Sbornik na BAN*, kn. XXXI, Sofiya].

Попгеоргиев 1903: Попгеоргиев, Й. Село Арбанаси. Историко-археологически бележки. // *Периодическо списание*, кн. XIV. [Popgeorgiev 1903: Popgeorgiev, Y. Selo Arbanasi. Istoriko-arheologicheski belezhki. // *Periodichesko spisanie*, kn. XIV].

Тютюнджиев 2007: Тютюнджиев, Ив. *Търновската митрополия през XV–XIX век*. В. Търново. [Tyutyundzhiev 2007: Tyutyundzhiev, Iv. *Tarnovskata mitropoliya prez HV–HIX vek*. V. Tarnovo].